Պատգամաւորները ճանապարհ կ'ելլեն 681/2 տարւոյ մեհեկի ամսոյն 18ին, այն է 681, դեկտ. 24: 12 օրէն կը հասնին «ի քաղաքն Լփնաց», յունուար 5ին եւ փետրուար 10ին «ի հոյակապ քաղաքն Վարաչան, ի մուտս քառասնորդացն»: Մեծ իշխանն Հոնաց, մեծամեծք եւ քաղաքացիք կ'ընդունին զանոնք մեծ պատուով (Բ. 39):

Իսրայէլ կը տեսնէ այն տեղ մարդկան հեթանոսական բարքերն ու կենցաղը. սաստիկ կը տխրի. բայց կը զարմացնէ զինքը Աթգանին եւ քաղաքացիներու ազնիւ վերաբերումը. քաջալերուած սակէ կը սկսի քարոզել անոնց քրիստոնէութիւնը: Սկզբով կ'ունկնդրեն զինքը (Բ. 40): Աղվէզութեր Աթգանը կը հաւատայ: Կը հրամայէ կարել Ասպանդիատայ ճօնուած ծառերը. փայտերը Վարաչան կը տանին. Իսրայէլ անոնցմով դեղեցիկ, պատկերագործ խաչ մը կը շինէ, անոր ստորոտը երկբացիկ դռնակ մը, որուն մէջ կը դեռեղէ «խաչ մի արծաթեղէն մանուրեալ ի տէրունական Յաչէնն»: Այս Խաչը կը կանգնուի արքունիքի դրան առջեւ: Կը մկրտուին քաղաքացիք· կը քանդուին մեհեանները (Բ. 41):

Ամբողջը յարատեւութիւն է Ահարոն վանդաշտցոյ (եւ ապէ Մ. Խորենացւոյ, Բ. 86) Ս. Նունէի Խաչի պատմութեան[7]:

Թագաւորը կը խնդրէ եպիսկոպոսէն, որ ինայ իրենց քով, «կանգնելով ի Վարաչան քաղաքիս մերում զաթոռ հայրապետական»: Իսրայէլ կը հասկնայ իրեն, թէ այս մասին Աղուանից Եղիազար հայրապետի հաւանութիւնը պէտք է· ուստի կարեւոր է դիմել իրեն գրաւոր (Բ. 42):

Իսրայէլ կը մեկնի: Թագաւորը կ'ուղարկէ անոր հետ երկու պատգամաւոր հանդերձ հրովարտակներով ուղղուած Եղիազար Աղուանից եւ Սահակ Հայոց կաթողիկոսներու եւ Վարազ-Տրդատ Աղուանից եւ Գրիգոր Հայոց իշխաններու (Բ. 43—44):

Սահակ կաթողիկոս (677—703) եւ Գրիգոր Մամիկոնեան († 685) կը յայտնեն Թագաւորին իրենց ուրախակցութիւնը քրիստոնէութիւնը ընդունելուն համար· իսկ ի մասին Իսրայէլի կը գրեն թէ այդ խնդիրը Աղուանից կաթողիկոսի հաճութենէ կախում ունի:

[7] Հմմտ. Ակինեան, Քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան եւ Վրաստան, Վիեննա 1949, էջ 75—169 եւ Հանդ· Ամս. 1947, էջ 497—553:

Եղիազար կաթողիկոս եւ Վարազ-Տրդատ կը պատասխանեն, որ Իսրայէլ եպիսկոպոս իր թեմն ունի եւ պէտք է իր ժողովուրդը հովուէ, բայց եւ այնպէս կը հաւանին որ Իսրայէլ ժամանակ ժամանակ այցելէ Հոնաց աշխարհը, ինչ որ յանձն կ'առնէ ան (Բ. 45):

Թէ Իսրայէլ եպիսկոպոս ըստ յանձնառութեան այցելե՞ց երբեք այդ աշխարհը, Ասուած գիտէ. մենք գիտենք միայն, որ Հոնաստանեայք ինչպէս յառաջ էին, նոյնպէս յետոյ մնացին նոյն հեթանոս բիրտ բարքերու մէջ:

Յիշեցինք, թէ Իսրայէլ եպիսկոպոս հաւծուած էր Ներսէս Բակուր Աղուանից կաթողիկոսէն եւ հեռացուած թեմէն[8]: Եթէ պատմական են մեզ հաղորդուած տեղեկութիւններս Իսրայէլի մասին, կ'ենթադրենք, թէ Իսրայէլի համար լաւագոյն ժամանակն էր աթոռէն մերժուելէն առքը ուղղակի Հոնաստան երթալու եւ իր նորադարձները հովուելու:

Աղուանից Պատմութեան այս 35 (Ա· 27—30, Բ. 17—45) գլուխները մէկ գրէթէ կ'ենթադրեն: Այն ձեռքը, որ այդ գլուխներու խոստաբանութիւնները գրած է, Ա. 27, 28 եւ Բ. 33 գլխոց բովանդակութիւնը որակած է «պատմութիւն վիպասանաբար», «չարդրած զրուցասրաբար» եւ «վիպասանութիւն զրուցասրաբար»: Թէ ի՞նչ իմաստով գործածած է ան այդ բառերը, կը մնայ խնդրական· բայց անոնց նոր առումը ճշդիւ կը պատչաճի բովանդակութեան: Անոնք վիպասանական պատմուածքներ են, յերիւրուած որոշ նպատակով: Զուրկ են անոնք պատմական արժէքէ· բայց իրրեւ առասպելներ ճարտասանական կրթութեանց եւ դեղեցիկ գրականութեան կրնան նկատուիլ արժէքաւոր, յատկապէս Գործք Յիսանչիլի եւ Առաքելութիւնն Իսրայէլ եպիսկոպոսի: Առատ բառամթերքովը նպաստ կը բերեն հայ բառագիտութեան:

Կորիւնի գեղեցկահիւս Վարքն Մաշտոցի նմանութեան օրինակ եղած էր «Ագաթանգեղոսի», Կորիւն եւ Ագաթանգեղոս՝ մեր վիպագրին (յատկապէս Բ. 39, 41):

Անոր օգտագործած նորագոյն աղբիւրներէն կը յիշեմ Թոմաս Արծրունին եւ Ցովհ·

[8] Ներսէս-Բակուր երբ ընարութեամբ կաթողիկոս «զերանելին Իսրայէլ նշանագործ եպիսկոպոսն Մեծոց Հոնաց զարձոյց ի քրիստոնէութիւն» (Գ. 3):

Դրասխանակերացին: Վերջնոյս մասին խօսեցայ վերագոյն (§ 11 եւ 13). առաջինէն է հետեւեալ տեղիքը. Իսրայէլ եպիսկոպոս Վարչանի մէջ խօսած ճառին մէջ յառաջ բերած է հետեւեալը·

«Տեսանեմք, զի յազգէ Նորա (Քամայ) ելեալ Ներրովդ հսկայ, որ զիւցազնէին կալխարդութեամբ զրոլորս հրապուրէր ազինս աշտարակաչէն առնել քարակոյտ. եւ ինքն ամբարհաւաճեալ յաղագս յաղթանդամ տեսակին եւ հսկայազօր մեծութեանն՝ թագաւորէր ի վերայ ամենեցուն· որպէս եւ գրեալ է, եթէ եղեւ սկիզբն նորա թագաւորութեանն ի Բաբելոն: Նաեւ յետ կործանման աշտարակին եւ խառնափնդոր լեզուացն լուաք մեք ի ժամանակագիր պատմութենէ ոմանց, եթէ աստուածոց նմանեցուցեալ զինքն Ներրովդայ՝ ամբարտաւանեալ հպարտանայր, մինչեւ զպատկերն իւր անդրիագործ ճարտարաց ոսկիապաճոյճ նկարիւք բանդակել հրամայէր յարձաթս եւ ի պղինձս, անուն կոչեալով ինքեան նկարագրին, որոց բազում ազգս մոլորեալս նուիրական ձօնիւք զոհ մատուցանէին առաջի պյնր պատկերի» (Բ. 40, էջ 278):

Ակնարկուած ժամանակագիրը պատմութիւնն է Թոմայ Արծրունեայ պատմութիւնն Արծրունեաց: Թոմաս կը գրէ·

«Իսկ Ներրովդ ինքնագլխաբար ասաց զինքն աստուած. եւ թագաւորեալ ի Բաբելոնի *աստիկ զօրութեամբ*՝ առնէր եւ նշանս կախարդութեամբ եւ առ աչօք մարդկան ձեւ ի զարմացումն ամենեցուն: Եւ տիրեաց ամենայն ազգաց *որ ի ներքոյ երկնից*. եւ հետ հրամայ ահիւ մեծաւ՝ ամենայն ուրեք կանգնել զպատկեր իւր եւ երկիր պագանել եւ սկիզբն պատկերապաշտութեան եղեւ» (Ա. 2, էջ 22—23):

Տեղիքս «Հրամայէր (թագաւորն) վաղվաղակի տանջանաւոր մահուամբ կենդանւոյ տալ զսուրբ զօրաւարն Թորելեան» (Ա. 30, էջ 115) փոխառութիւն կ'երեւայ Թ. Արծրունէ, որ ունի. «Ընդ պատժական տանջանիւք, որ ունի. «Ընդ պատժական տանջանիւք, զանազան խոշտանգանօք արկանելն զմեզ··· եւ մի՛ ի ձեռն տանջանաւոր մահու ելանիցեք ի բնակութենէ ձերմէ» (ի մարմնոյ· Թ. Արծր. Գ. 6, էջ 154, 156):

Թ. Արծրունի Ժ. դարու առաջին տասնեակին կը մնատենագրէր:

Հ. Ն. Ակինեան

ԳՐԻԳՈՐԻՍ Ը· ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԵՂԹԱՄԵՐՑԻ

Գ·

ԳՐՑԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակութիւն:)

Գրիգորիս չնորհալի բանաստեղծ էր. ան հիւսեց «յառաջ մտաց»՝ Գանձ, Մեղեդի, Տաղ եւ Կաֆա: Որովհետեւ իր ստեղծագործութեանց առաջին երեք սեռերը զմեզ երկար պիտի զբաղցնեն, պատշաճ կը համարիմ նախ խօսիլ կաֆաներու վրայ, որոնք ազուցած են Պղնձէ քաղաքի եւ Աղեքսանդր Մակեդոնացւոյ Պատմութիւններու մէջ:

1. ՊՂՆՁԷ ՔԱՂԱՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմութիւնս մէկն է այն պարսկերարաբական զրոյցներէն, որոնցմէ կազմուեցաւ «Հազար ու մէկ գիշերներու» հռչակաւոր ժողովը: Բովանդակութիւնը կը ներկայացնէ դէպի մեռեալ քաղաքներ կատարուած երեւակայական ուղեւորութեան մ'ուղեգրութիւնը: Ուղեւորները կը մեկնին Բաղդատէն եւ կը վերադառնան նոյն տեղ. առաջնորդն է ամիր Մուսէ արեւմուտքի (Սիկիլիա) տէրը, հրամանատար Բաղդատի Արզէ-Մելիք խալիֆան: Նպատակն է ցոյց տալ թէ անցաւոր է աշխարհիս փառքն ու մեծութիւնը՝ քանի կայ մահը:

Զրոյցս տեսած է ասորիճանական զարգացում մինչեւ Հազարու մէկ գիշերներու հռչակաւոր մէջ առնուիլը[1]:

Հայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է տաճիկ (արաբ) բնագրէ մը, յարմարցուած քրիստոնէական աշխարհահայեցողութեան[2]:

Վիճելի է թարգմանչին անունն եւ թարգմանութեան ժամանակը:

Ինչ ծանօթ են աւելի քան 30 ձեռագիրներ, որոնք կը պարունակեն Պատմութիւնս. ամէնն ալ Ժ.Զ. դարէն ասդին: Այդ ձեռագիրները միաբերան կը հաստատեն, թէ թարգմանութիւնը կատարուած է «ի տաճիկ (կամ՝ յարար) լեզուէ»: Մէկ ձեռագիր միայն կը յիշէ թարգմանչին անունը «Առաքել վարդապետ» (Վիեննա, թ. 88, թղ· 251ա· գրուած Ամիրասէ Երզնկացիի գրչէն, 1657ին ոչ շատ ուշ):

[1] Gaudefroy-Demombynes, Les Cent et une nuits, traduites de l'arabe, Paris 1911, p. 284.

[2] Henri Laurentie, La version arménienne du conte de la Ville d'airain: Revue des études arméniennes, 1 (1920), 297—302.

© National Library of Armenia

Հ. Ղ. Յովհաննեան[3], որ առաջին անգամ քննութեան առաւ Պատմութիւնս, կը գրէ. «Առաքել վարդապետ, որ իրրեւ թարգմանիչ Պղնձէ ֆաղաբին կը նշանակուի ի վերնագրի ձեռագրիս, հաւանաբար Անեցին է, որ յաբարերչէն թարգմանած է նաեւ գերազահան: Վասն զի թէեւ ի նախաշաւղին գինքն լոկ Առաքել աբեղայ կ'անուանէ թարգմանիչն — «Թուականութեան Թորգոմեան ՈՀԱ (1222) էր, ես անարժանս Առաքել աբեղայս թարգմանեցի ի յարապ լեզուէ ի Հայոց բառս» — սակայն կայ յառաջագոյն համառօտ խառնակ յիշատակարան մի, յորում նոյն թարգմանիչն կը կոչուի. «Յարեղան յանեցի՝ որ անուամբ Առաքել ասեն... չիրակվանեցի ի յԱնի քաղաքի մատան»:

Յովհաննեանի հետեւած են յետագայք: Հ. Յ. Տաշեան իր Ձեռագրաց Յուցակի առնուանացանկին մէջ Առաքել Անեցւոյ կ'ից նշանակած է. «Նոյն անձը կ'երեւայ Առաքել վարդապետ թարգմանիչ վէպին Պղնձէ քաղաքի» (էջ 1061): Այսպէս «հաւանական կ'երեւի» կը գրէ նաեւ Հ. Ն. Անդրիկեան[4]: Հ. Տաշեան միւսանգամ կ'անդրադառնայ Պատմութեանս, որուն «թարգմանն է, կ'ըսէ, թերեւս Առաքել Վ. Անեցի կամ Շիրակվանեցի». քիչ յետոյ աւելցնելով թէ «անկարելի չէ որ տարբեր անձինք ըլլան» այդ Առաքելները[5]:

Առաքել Անեցւոյ մասին այն տեղեկութիւնները, զորոնք հաղորդած է Թ. 88 երազահանը, չատ չփոթ են: Երազահանիս ընտրելագոյն օրինակը կը ներկայացնէ էջմիածնի Թ. 695 (յամէ 1664). այս տեղ կ'ըսուի. «Զայս երազահանս ի տաճիկ յարապ գրէ ի հայ գիր մեկնեալ Առաքել խմաստասէր աբեղայն, որ մականուն Վատ ասեն, եւ Մխիթար Կլէվկանց եւ Շիրանն ի յԱնի քաղաքին դռան ի վերայ բերդն եւ անունն Մաղասբերդ եւ բերդին անունն Ծարքար, ի յայն բերդին գընատանն մեծ մարդ մի կայր Տաճկաց. եւ այս գիրս ի հետ յայն գընատանէն. եւ յայս երեք հոգիս փոխել են. ՈՀԱ. թվին ի հայ լեզու ի սահմի ամսոյ երրորդ աւուրն» (1221, մարտ 28):

Կարելի է մտածել, թէ Առաքել Վատ աբեղան եւ ընկերք արաբ բանաւարկեալի քով նաեւ Պղնձէ քաղաքի պատմութեան օրինակ մը գտած եւ թարգմանած ըլլան: Բայց առ այս բաւական չէ Թ. 88 ձեռագրին վկայութիւնը: Ինձ կը թուի թէ այդ ձեռագրին մէջ «Առաքել վարդապետն» յաւելուած մըն է Ամիրասէ գրչէն, որ նկատելով որ Պատմութեան վերնագրին մէջ կ'ըսուի լոկ «զոր թարգմանեալ է ի տաճիկ (յարապ) լեզուէ» առանց թարգմանչի անունը յիշուելու, համարած է, թէ նաեւ այս Պատմութիւնը Առաքել Անեցւոյ թարգմանութիւնն է, որ նոյն պէս «յարապ լեզուէ» թարգմանած էր Երազահանը, զոր օրինակած էր ինքը Թ. 88 ձեռագրիս սկիզբը (Թղ. 6բ): Այս ենթադրութիւնս կը հաստատէ այն պարագան, որ իր Պղնձէ քաղաքին Պատմութիւնը ըստ բովանդակութեան յարեւնման է Գրիգորիս Աղթամարցւոյ ի լոյս ածած բնագրին հետ: Եթէ 30 ձեռագիրք լրած են թարգմանչին անունը, Ամիրասէի 1657ի վկայութիւնը կը կորսնցնէ իր արժանահաւատութիւնը:

Թարգմանութիւնը հին է, հաւանօրէն 1250—1350 շրջանէն, երբ Ծաղկեցան Ցրիկ եւ Յովհաննէս եւ Կոստանդին Երզնկացիք եւ թարգմանուեցան Ցարմանի Ամասիի, Փահլուլ Թագաւորի, Աղթամար Թագաւորի եւ Աբդիլ Ձափարի եւ Ձեմիլպայի պատմութիւնները: Այս շրջանին կը պատկանի նաեւ Հայրենեաց մեծագոյն մասը: Տակաւին չէ յայտնուած Պղնձէ քաղաքի պատմութեան Նախագրիգորիսեան օրինակը:

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻ ԼՈՒՍԱԾՈՂ

Պղնձէ քաղաքի Պատմութենէն օրինակ մը ձեռք բերած է Գրիգորիս: Շահաւէտ երեւցած է իրեն պատմուածքը: Աչխատած է բնագրին «բնական» ողբերը, որոնցմէ տեղ տեղ տողեր պակսած են, լրացնել եւ աւելցնել անոնց թիւը նոր ողբերով:

Ժամանակակից մը (Մարգարէ վարդա՞պետ) կը գրէ թէ Գրիգորիս «աչխատեցաւ ի հետ սորա եւ ՅԳ ողբ իւրմէն ասեր է ի սա՝ թող զայն, որ գերկու վանկն եւ զմի ինքն է արարել ի բնական ողբերն, զի պակասէր»:

Կը գրէ Գրիգորիս ինքնին.

Քառասուն ՝ւ երեք սար ու ճումլայ
դառնաւուր ողբ ի սըմա
Յանխմաստէս գըրեալ ի սա
մըտացըդ ձեր հաճոյանայ:

[3] Հետազօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի վրայ, բ., Վիեննա 1897, էջ 332, ծան.:
[4] Բազմավէպ, 1906, էջ 299:
[5] Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնք, բ., Վիեննա 1901, էջ 5—6:

Այս նոր խմբագրութեան համար կը կոչէ ինք գինքը «լուսածագ Պղնձէ քաղաքիս»:

Տէվկանց, որ ծանօթ եղած է այս Ցիշատակարանին, կը գրէր, թէ «իրեն (Գրիգոր Աղթամարցւոյ) կը համարուի Պղնձէ քաղաք անուն գրքոյկը» (Հայերգ, էջ ԺԴ):

Շաւարչ Վ. Սահակեան[6], որ առաջին անգամ հրապարակ հանեց Աղթամարցւոյ Ցիշատակարանս, համաձեցաւ, թէ Գրիգորիս ոչ միայն լուսածագն, այլ եւ թարգմանիչն եղած ըլլայ Պղնձէ քաղաքի պատմութեան:

Գրիգորիս կը մաղթէր իր ընթերցողներուն. «մտացդ ձեր հաճոյանայ»: Եւ իրաւամբ հաճոյացած է այս գրքոյկը հայ ժողովուրդին, ԺԶ. դարէն ի վեր մինչեւ այսօր:

ՈՂԲԵՐԸ

Ողբ, կափճ կը կոչուին այն քառեակները, որոնք ողբաձեւ եւ իրատական նկարագիր ունին: Այսպիսի ողբեր կը բովանդակէր արդէն արաբերէն բնագիրը: Գրիգորիս կը գրէ, թէ ինքը յօրինած է 43 քառեակ: Ցիշատակագիրը կ'իմացնէ թէ Գրիգորիս լրացուցած է նաեւ «բնական ողբերու» պակասուր տուները (բէթ) մէկ եւ երկու վանկաւոր տուներով: Վիեննայի Թ. 977 ձեռագիրը, որ ԺԶ. դարէն կ'երեւայ, մի առ մի չափած է այն ողբերը, որոնք Գրիգորիսի դէչէն են. անոնց թիւն է 45, ուսոր երկու տուներով աւելի. այս երկուքը լրացուցած տուներն ըլլալու են: Կայ տուն մ'ալ, որ Յովսէփ Աղթամարցւոյ անունը կը կրէ:

Ողբերու ընդհանուր թիւն է, ըստ Թ. 977 ձեռագրին, 74. ասոնցմէ 28 «բնական», այսինքն բնագրին յատուկ ողբեր են եւ 43ը Գրիգորիսէն, 2ը լրացուած եւ 1 Յովսէփ Աղթամարցւոյ:

Այս 74 ողբերէն 71ը տաղաչափ մը համաձայն է ի մի 1613ին եւ գետեղած էջմիածնի Թ. 2398, Թղ. 115ա—170բ տաղարանին մէջ «Պատմութիւն Պղնձէ քաղաքին» խորագրի տակ:

Գրիգորիսի լուսածած բնագիրը խորհրդաւոր կը կրէր. «Պատմութիւն Պղնձէ քաղաքիս. զոր թարգմանեալ է ի տաճիկ լեզուէ ի քին. զոր թարգմանեալ է ի տաճիկ լեզուէ ի Հայս. խրատ ոգեշահ եւ գեղեցիկ ի զղջումն մարդկան: Զոր եւ ասացին վարդապետք եկեղեցւոյ, թէ ո՛չ է ստոյգ վկայութեամբ գրոց, այլ չարագրեալ է յիմաստնոց վասն ազահաց եւ կռապաշտաց, որ չսիրեն գթածութիւն: Բայց ստոյգ ասացաք»:

Այս խորագիրը ունի Շ. Վ. Սահակեանի ձեռագիրը:

Այլ ձեռագիրներ համառօտած են. «Պատմութիւն Պղնձէ քաղաքին, զոր թարգմանեալ է տաճիկ (ոմանք ի յարապ) լեզուէ ի հայ լեզու. ի խրատ ոգւոյ եւ ի չահ (յօգուտ) իմաստնոց (Վիեննա, Թ. 466, 977 եւն):

«Պատմ. Պ. ք. որ օրինակ է սուտ աշխարհին (աստըմվորիս), զոր թարգմանեցին իմաստասէրք գայս» (Բրիտ. 108, Պարիս 185 եւ այլն):

Կը սկսի. «Կայր ի Բաղդատ քաղաք խալիֆայ մի որում անուն էր Աբդլ-Մէլիք...:

Կ'աւարտի. «Այսպէս փոխեցան ի անոտի կ'աւարտի. «Այսպէս փոխեցան ի անոտի կենցաղոյս Աբդուլ-Մէլէք խալիֆէն եւ ամէր Մուսէն եւ հասին յաւիտենական կենացն. Մուսէն եւ հասին յաւիտենական կենացն. ի փառս Աստուծոյ, ամէն»: Այսպէս ըստ Վիեննայի 977 ձեռագրին:

1. Շաւարչ Վ. Սահակեանի Թ. 1 Տաղարանը (1624):

2. Օքսֆորդի Բոդլեան Մատենադարանի թ. 94, Թղ. 133ա—149բ (յամէ 1641), Յուցակ, էջ 210—211:

3. Զմմառի Անտոնեանց, Թ. 77 ունին Պատմութեան վերջը Գրիգորիսի ոտանաւոր եւ գրչին արձակ Ցիշատակարանները. որոնք հրատարակուած են Սահակեանէ եւ Բամասեանէ (ըստ Օքսֆորդեան ձեռագրին):

Շաւարչ Ծ. Վ. Սահակեան, Գրիգոր Կաթողիկոս Աղթամարցի եւ «Պղնձէ քաղաքին Թարգմանութիւնը», Տաճար 1912, Թ. 40, էջ 595—596:

Կ. Յ. Բասմաջեան, Աղթամարցի Գրիգորիս կաթողիկոսի անտիպ մէկ ուրիշ գործը կաթողիկոսի անտիպ մէկ ուրիշ գործը. Հայ կին, 4 (1923), Թ. 3, էջ 1202:

Դժբախտաբար, ոչ կաթողիկոսն եւ ոչ ալ գրիչը յիշած են գրութեան տարին:

Գրիչը, որ ժամանակակից կ'երեւայ, հաւանօրէն Մարգարէ վարդապետն է, որ 1526ին կ'օրինակէր Գրիգորիսի օրինակին վրայէն Աղեքսանդրի պատմութիւնը: Իր օրինակութեան վերջը կը գրէ. «Ցիշեցէք ի Քրիստոս զԳրիգորիս կաթողիկոս Աղթամարցի, (որ) զօրինակն չնորհեաց. զոր ստուգեալ, զի ոչ ինչ պակասեցաք ի գրոցն, այլ ամենայն ինչ ի տեղի իւրում գրեցաք. զոր եւ ասացին վարդապետք եկեղեցւոյ, թէ ո՛չ է ստոյգ վկայութեամբ գրոց, այլ չարագրեալ է յիմաստնոց վասն ազահաց եւ կռապաշտաց, որ չսիրեն գթածութիւն: Բայց ստոյգ ասացաք»:

[6] Գրիգոր կաթողիկոս Աղթամարցի եւ «Պղնձէ քաղաքին» Թարգմանութիւնը, Տաճար 1912, Թ. 40, էջ 595—596:

© National Library of Armenia

գեալ եւ սրբագրեալ էր ինքն բազում աչխատութեամբ... եւ ասացեալ ի յառաջ մատցն ԲՀՔ. թող զայն որ վանգով եւ երկու վանգով պակասէր՝ զթերին ելից»: Ընդգծուած տողերը կը գտնենք նաեւ Պղնձէ քաղաքի Պատմութեան յիշատակարանին մէջ. ասկէ կրնանք եզրակացնել թէ երկու յիշատակարաններու գրիչը Մարդարէ վարդապետն է եւ Գրիգորիս հրատարակած է իր խմբագրութիւնը 1526էն յառաջ:

ՊՂՆՁԷ ՔԱՂԱՔ ԵՒ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԵՐԶՆԿԱՑԻ ԵՒ ՄԿՐՏԻՉ ՆԱՂԱՇ

Հ. Ն. Անդրիկեան[6] կը գրէ. «Կոստանդին Երզնկացի ազգուած կ'ներեւի Պղնձէ քաղաքէն», նկատի ունի հաւանօրէն Կոստանդին Երզնկացւոյ «Բանք յաղագս անցաւոր մեծութեան, զի մահուան ժառանգ են երկրաւորքս եւ ունայն է վայելչութիւն աչխարհիս», զոր «ի Շահնամայի ձայն» գրած է: Այս քերթուածին չարժառիթ եղած է դէպք մը. «Այր մի նոտեւ կայր ու Շահնամայ ասէր ձայնով. նա եղերաբեր խնդրեցին, թէ ի Շահնամայի ձայն մեզ ոտանաւոր ասա»: Ոտանաւորը 2—3—3—3 չափով է: Նմանութեան հեռքեր հազիւ կը նշմարուին:

«Այս վէպէն ազգուած է Մկրտիչ Նաղաշ իր երգերուն մէջ»: Մ. Նաղաշ ժամանակակից էր Գրիգորիս Աղթամարցւոյ: Զգալի է ազդեցութիւնը հեռաւոր համեմատութեանց մէջ, ուր բնական ողբերն նկատի առնուած են:

Նաղաշ, 3—4

Ո՞ւր են թագաւորք, իշխանք
պարոնայք եւ սուլթան ու խան.
Շինեցին բերդ ու քաղաք, դարպասներ ու չատրուան[7]
Ցետոյ գէմ անահէր թողին ու մտան ի հող ու ի գետան:

977, ճա

Գնաց ժամանակ սոցա
գինչ երազ մբան գիշերին,
Զկայ դառնալոյ ճարակ այս տեղիս զոր դիր մի թողին...:

Իւրեանց ժամանակն անցաւ
գերդ գերազ մուքն գիշերին:

Գրիգորիսի Ողբերէն քաղուածք մը (10 ողբ) հրատարակած է Արշակ Զօպանեան, Հայ էջեր, Պարիս 1912, «Պղնձէ քաղաք Պատմութեան Կաֆաներ», էջ 86—88, հանելով Պարիսի Թ. 308 ձեռագրէն (Պղնձէ քաղաք): Այս 10 ողբերէն Թ. 1—2 բնական ողբեր են, ուստի ոչ Գրիգորիսի գրչէն. Թ. 4 (Զինչ կայ գեղեցիկ չինուածք) օտար է: Թ. 5 Յովսէփ Աղթամարցւոյ:

Վիեննայի Թ. 977 մէն մի հարազատ ողբերու սկիզբը նչանակած է Գրիգորիսի անունը, թուով 45: Այս ողբերը պիտի հրատարակեմ Գ. Աղթամարցւոյ Տաղերուն չարքին մէջ հանդերձ Ձիչատակարաններով:

ՁՆՈՒԳԻՐՔ

Վիեննա, Թ. 88, 251ա—67բ (1657. Յուց. 354): 466, 276ա—90բ (ԺԷ/Լ. Յուց. 942. վէ. պակաս): 671, 161ա—190բ (1668, սկ. պակաս): 822, 260ա (1672): 863, 103ա (ԺԸ): 976, 123ա—57բ: 977, 1ա—50ա (ԺԶ/ԺԷ): Վենետիկ, 256, 83ա—104բ (ԺԷ. Յուց. Բ. 766): 263, 56ա (1628. Յուց. 833): Ե. Տաղարան (1559): Երեւան, Պետ. Թանգ. 395, 179ա (1650): 822, 260ա (1672): 863, 103ա (ԺԸ): Էջմիածին, 900, 123ա—157բ: Երուսաղէմ, 1016: 1070: 1503: Զմմառ, Անտոնեանց 77, 245ա—272ա (ԺԷ): 92, 61ա (ԺԷ): Հալէպ, Սիրմէեան, Յուց. Բ. 28, էջ 770—819 (ԺԷ. Յուց., էջ 88): Սիրմէեան, Եւրոպ. Թ. 31, էջ 480 (Յուց., էջ 75): Թաւրիզ, Բ. 18 (Աճառեան, Յուց., էջ 89): Պարիս, 185, 19ա: 286, 1ա. 309, 43ա: Լոնտոն, Բրիտ. Թանգ. 105, 28բ (1585): 108, 97բ: 109, 154ա: 113, 21ա: Օքսֆորդ, 95, 133ա—49բ (1641. Յուց. 210/11): Հռոմ, Ս. Վլաս, 65 (ԺԸ. սկ. պակաս. Ակինեան, Յուց. անտիպ.): Բերլին, 86, 80ա—226 (1602): Կանդաս, Ձեռ. Յ. Քիւրտեանի:

[6] Պղնձէ քաղաքը. Բագմավէպ, 1900, էջ 298/9:

[7] Տպ. չատացան:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Կ. Պոլիս, 1708: 1709: 1731: 1749: 1792: 1803: 1807: 1834: 1847 (՞): 1850: 1861: Քաղուածքներ, Հ. Ղ. Յովհաննեան, Հետաքրքրութիւնք, Բ., 332—337:

Աչխարհաբար. Տիգրան Զէթունլի թարգմանութեամբ. Կ. Պոլիս, 1929: Յ. Քիւրտեանի թարգմանութեամբ՝ Հայրենիք ամսագիրը, 33 (1955. Բոստոն), Թ. 10, էջ 1—21:

ԹՈՒՐՔԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պղնձէ քաղաքի Պատմութիւնս 1706ին հայերէնէ հայատառ թուրքերէնի թարգմանած է, հանելով կաֆաներով, եաղուլ պատէ Յովհաննէս: Պահուած է Վիեննայի Թ. 988 ձեռագրին մէջ, թղ. 105ա—164ա: Սկիզբէն թուղթ մը լնկած ըլլալով, կը պակսի սկզբնաւորութիւնը:

Վերջաւորութեան ունի «Ձիչատակարան գրքոյս» թուրքերէն, ոտանաւոր:

«Եարէպ պուճիհանաէ նէկէա-նէ պաՅ
Էրթէնին գայընը թա էճէլէն սաՅ...»

Երկտողերու սկզբնագիրները կը յօդեն ԵԱՂՈՒՊ ՋԱՏԷ. իսկ վերջակիրները ՕՀԱՆՆԷՍԻ է:

Կը յայտնուէ հայերէն Ձիչատակարանը. «Ի թուականի մերոյ Փրկչին. ՌՉ եւ վեցին սոյն Պատմութիւն թարգմանեալ է եաղուլ պատէ Յօհաննէսէ. գրեցաւ Պատմութիւնս պղնձէ քաղաքին ի թուին հայկազունի Ռ.ՃԾԵ (1706), դեկտեմբեր ամսոյն ԻԸ. օրն չարաթի յանկ ելաւ. որ էր ոտն սրբոց առաքելոցն Յոհաննու եւ Յակոբայ որդւոց Որոտմանցն, ի քաղաքն ըմատմպոլ, ընդ հովանեաւ սրբոյն Գէորգեայ գօրավարին. այս օրս չատ ձիւն կու գար. որ էր Տաճկաց ոտաղան պայրամին Դ.ուսի օրն»:

2. ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆԱՑՒՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Այս պատմական վէպը, որ յոյն բնագրի մէջ կալիսթենէսի վերագրուած է, թարգմանուած է հաւանօրէն Ե. դարու չորրորդ քառորդին: Առաջին հեթանոս գրականութիւնն էր, որ հայերէն թարգմանուեցաւ: Թէպէտ կը տեսնենք զայն լոյս տեսած էր: Թէպէտ կը տեսնենք զայն հայ պատմագէտներու ձեռքին տակ, բայց չենք կրնար հաստատել թէ ան հայ ժողովուրդի լոյն խաւերուն մատչելի եղած ըլլայ: Ասոր վկայ է այն իրողութիւնն, որ մինչեւ ԺԴ. դար հրապարակի վրայ հանգիստ էին թարգմանութեանս օրինակները. նոյն իսկ այն ձեռագիրը, զոր ձեռք բերած էր Խաչատուր, հին օրինակ էր: Նման օրինակէ մը կատարուած է Պատմութեանս Համառօտութիւնը, եւ աւելի ուշ՝ ԺԸ. դարուն գործածել հին օրինակէ մը արտագրուած են Էջմիածնի Թ. 1664 (յամէ 1767) եւ Վիեննայի Թ. 947 (յամէ 1771), միակ ներկայացուցիչներն հարազատ սկզբնագրին:

Այս հետաքրքրական վէպը հայ ժողովուրդին մերձեցնելու առաջին փորձն ըրաւ անանուն Համառօտողը. իսկ Խաչատուր Հանանուն Համառօտողը. իսկ Խաչատուր Համառօտող ծանօթ կամ անծանօթ, նոր փորձ մ'ըրաւ բնագիրը ըստ էութեան ամբողջ պահելով մատչելի ընել ժողովուրդին: Ան կը խոստովանի թէ բնագիրը «անչարմար եւ չգովփակ» էր. ուստի քրիստոնեայ ընթերցողներու համար գայթակղելի. այս պատճառով ան չէ ջանք տարած է բովանդակութիւնը ոտ ալ ջանք տարած է բովանդակութիւնը մաքրագործել. «վասն որոյ գտեալ եւ քերեալ քերդողքն սրարի անխոտորնակ. զոր ի յընթեռնուլն խմացին պուետիկոսք եւ քարտուղարք եկեղեցւոյ եւ ապա գիտասցեն զիմ աչխատանս, զոր ի սմա յիսպէս վաստակեցի (Տաչեան, 88—90): Ի մասին բնագրին կեցի (Տաչեան, 88—90): Ի մասին բնագրին պիտի ըսենք, որ Խաչատուր մեղանչած է «հին եւ ընտիր օրինակը» յապաւումներով եւ եղծումներով. իր միակ վաստակն է հոն Յառաջներով. իր միակ վաստակն է հոն Յառաջաբանական-վերջաբանականն եւ կաֆայք, որոնցմով ուզած է բնագրին հեթանոսամիտ տեղերու ոյժը տկարացնել եւ գրաբար հայերէնի ծանրութիւնը համիօրէն քառեակներով թեթեւացնել»:

Ցեմ կրնար ըսել, թէ Խաչատուր հասաւ իր նպատակին: Մինչեւ այսօր Աղեքսանդրի պատմութեան Խաչատրեան խմբագրութենէն ունինք միակ օրինակ մը կեսարիոյ Ս. Կարապետի Թ. 39 յամէ 1768: Ունեցած է ձեռագիր մըն ալ Գրիգորիս Աղթամարցի ԺՉ. դարէ մըն ալ Գրիգորիս Աղթամարցի ԺՉ. դարէ մըն ալ Գրիգորիս Աղթամարցի ԺՉ. դարու առաջին տասնեակին. ինչպէս կ'ներեւայ ղեմաստուած օրինակ մը: Մեզի ծանօթ բոլոր ձեռագիրները յառաջագոյն են այս օրինակին Գրիգորիսեան խմբագրութենէն: Ուստի Աղեքսանդրի վէպին իսկական լուսաբանողն պէտք է նկատել Գրիգորիս Աղթամարցին, որ Խաչատուրեան խմբագրութեան իր տակ եղած օրինակին աղբիւրամատրութեան տակ եղած օրինակին աղ-

© National Library of Armenia

ճատուած կաֆաները սրբագրեց եւ լրացուց եւ անոնց թիւը ճոխացուց նոր կաֆաներով, բայց աստի նկարագարդեց գայն անճամբ բազմաթիւ մանրանկարներով:

Այս տեղի կ'ունենայ 1526էն ոչ շատ յառաջ: Յիշեալ տարւոյն Մարգարէ Արճիշեցի վարդապետ Վարագայ վանքին մէջ կ'օրինակէ Գրիգորիսի նկարագարդուած ձեռագիրը, որ Արզումանեանի քով պահուած օրինակն է հետեւեալ յիշատակարանով. «Յիշեցէք ի Քրիստոս զԳրիգորիս կաթողիկոսն Աղթամարցի, որ զօրինակն ընդհատաց, զոր ստուգեալ եւ սրբագրեալ էր ինքն բազում աշխատութեամբ ի սխալ յօրինակէ. եւ ապացեալ ի յառաջ մատեան բէթ. թող զայն, որ վանգով եւ երկու վանգով պակասէր, զթերին ելից. վասն որոյ յիշման արժանի արասջիք զինքն իւր ծնօղօքն. ամէն: Եւ գծագկագիրն անճանճիր ուսոյց ծառայիս. եւ գիրքս նկարեց: Ով որ ի ձեռն առնու կարգալով՝ զԱստուած ողորմին մի խնայեսցէ Գրիգորիս կաթողիկոսին եւ անարժան գծողիս (արտագրութիւն մը՝ Վենետիկ, Թ. 298, 5բ (յամէ 1868. Սարգիսեան, Յուցակ, Բ., 1097):

Օրինակութիւնք բազմացան այս թուականէն ի վեր, նկարագարդ եւ առանց նկարներու:

Ցաւալի է, որ Մարգարէ գրիչ վերոյիշեալ յիշատակարանին մէջ Գրիգորիսի յօրինած Բէթերու թիւը չէ յիշած: Նաեւ կաֆաներու լուսանցքին անոնց հեղինակներու անունները միշտ չէ մատնանշած: Եթէ ծանօթ ըլլային մեզի Ա՛աչատուր Կեչառուեցիի կաֆաները, դիւրին պիտի ըլլար Մարգարէի օրինակէն վեր հանել Աղթամարցւոյ յաւելուածները: Ուշ ժամանակի օրինակներու մէջ զանազանելու խնդիրը աւելի բարդացած է այնու որ Զաքարիա եպիսկոպոս Գնունեաց իր 1544ին նկարագարդած ձեռագրին մէջ, ինչպէս կ'երեւայ, իր կողմէ ալ կաֆաներ մուծած է[1]:

Ակէ պէտք է զանազանել Զաքարիա եպիսկոպոսի ի Հռոմ օրինակած ձեռագիրը, զոր «զարդարեցի, կ'ըսէ, ոսկով եւ անօրինականօք եւ ոտանաւորով ի փառս Փրկչին» (Տաշեան, անդ, 90): Այս օրինակէն ալ գտնուած են նոր օրինակներ: Զաքարիա եպիսկոպոսի իսկագիրը ինձ կը թուի թէ Վարագայ վանքին մէջ պահուած եւ ապա երեւան տարուած ձեռագիրն է[2], որուն վերջը կը յիշատակագրուի. «Եւ զվերջին ըստացող զրքիս զՎանի Սաֆարս ի Թէն Ռկ ||»:

Ինձ կը թուի թէ այս Զաքարիա եպիսկոպոսը համանուն Զաքարիա վարդապետ Վանեցին ըլլայ, որ 1611ին Մելքիսեդեկ կաթողիկոսի կողմէ Հռոմ ուղարկուած էր: Սա ինայ Հռոմ սեպտեմբերէն մինչեւ 1612 մայիս. վերադարձին Կ. Պոլսոյ պատրիարք ընտրուելցաւ: Իր Հռոմ անցուցած օրերու մասին խօսած է Սիմէոն Դպիր Լեհացի իր Ուղեգրութեան մէջ[3]:

Եղած են Տաղասէրներ, որոնք Աղեքսանդրի վկպես Կաֆաները իւ մի հաւաքած են եւ գետեղած Տաղարաններու մէջ: Այսպիսի Հաւաքածոյքներ ծանօթ են ինձ.

1. Պարիս, Թ. 290, Թղ. 1ա—53բ. «Պատմութիւն Կաֆայիցս մեծ աշխարհակալին Աղեքսանդրու Մակեդոնացւոյ...:

Զմսըր տուեր, դո՞վ առեր...:

2. Պարիս, Թ. 286, Թղ. 67ա—71բ: Կը սկսի. Օձն է կորստեան պատճառ...:

3. Էջմիածին, Թ. 519, 8 ա—103ա (1610°). Ով վաշուէր Նեքտաներոս:

4. Երեւան, Պետ. Թանգ. 397, 34ա—39բ (ԺԸ. սկիզբը պակաս. այժմ կը սկսի. «Բայց թէ չաստուածո՞ց ես դու...» յաջորդ տունը. «Աղեքսանդր հեծաւ ի ձի...»: Կ'ամարտի տունով. «Ա՛յ իմ հրաշագործ Աստուած...» ընդ ամէնը 37 տուն:

5. Թօփճեան, Յուցակ ձեռագրաց Դաղեան վարդապետի, Թ. 27, էջ 150բ. Փիլիպպոս Նստաւ յաթոռ...:

6. Պալեան, Յուցակ Ս. Կարապետի վանուց Կեսարիոյ, Թ. 39 (յամէ 1768) ի վերջ Աղեքսանդրի պատմութեան, 43 կաֆայ (Հմմտ. նաեւ Տաշեան, Ուսումնասիրութիւնք, էջ 181):

7. Տաղարան, Թ. 1 Շ. Սահակեան վարդապետի, էջ 107—112 (սկիզբն ու վերջը պակաս. Գրիգորիսի եւ Զաքարիայի կաֆաներով):

8. Նոր Հաւաքում մ'ալ ըրաւ Կ. Կոստանեանց, իր սեպհական Աղեքսանդրի պատմութենէն (ընդ ամենայն 44 կաֆա): Գրիգորիս Աղթամարցի, էջ 108—126:

9. Կաֆայք ի պատմութիւն Մեծին Աղեքսանդրի ի Զաքարիայէ: Այս խումբը հրատարակած եմ ես Զաքարիա Գնունեցւոյ տապերուն կից, էջ 63—77:

Այս Հաւաքածոյքներէն աչքի կը զարնէ յատկապէս Թ. 4, որուն 39 կաֆաները Գրիգորիս Աղթամարցւոյ հարազատ ստեղծագործութիւնները կ'երեւան:

Կաֆաներու այս կնճիռը կը լուծուի, երբ որ Երուսաղէմի Թ. 473 (յամէ 1536) եւ Աբգումանեանի Օրինակը յամէ 1526 (հմմտ. Վենետիկի Թ. 298) մանր քննութեան առնենք: Երկուքին ալ գրիչը Մարգարէ վարդապետն է եւ նկարիչը Գրիգորիս:

Հ. Յ. Տաշեան Վիեննայի ձեռագիրներու բաղդատութեամբ երեւան հանած էր 11 Գրիգորիսեան կաֆա. ասոնք են, այբուբենի կարգով (հմմտ. Ուսումնասիրութիւնք, էջ 135—136 կը կցեմ եւ ուրիշներ).

Ազդեցէք ի տուն Պարսից... (Գր.-Մաշ. հմմտ. Կոստանեան, Թ. 38):

Ա՛յ իմ աննման սուլթան... (Կոստ. 26):

Ա՛յ իմ մխամօր որդեակ...:

Ա՛յ ձի, ինձ աղեկ անես... (Կոստ. 23, Տաշ. 136):

Ա՛յլ դու ուրախ կաց...

Ա՛յս է Մակեդոնեան... (Մխսուան, 400):

Ա՛սա ինձ, թէ ով ես դու... (Կոստ. 20):

Ասա ինձ, թէ ով ես դու... (Կոստ. 39):

Արքայս ի տապանի եկն... (Կոստ. 32. Վարագ):

Ասաղ զիմ աւուրքս... (Կոստ. 32. Վարագ):

Ինձ հանց ուժ ու թեւ պիտի կէր...:

Խարոզ 'ւ անցաւոր էր կեանքս... (Վարագ):

Խիստ սրամտեցաւ Դարեհ...:

Կենդանի այլ չենք լսեր...:

Նախախնամութիւնն վերին... (Կոստ. 44):

Սքանդար արքայից արքայ... (Վարագ):

Կը յուսամ, թէ ուրիշ տեղ առիթ պիտի ունենամ անդրադառնալու այս կաֆաներու հարցին:

Հ. Ն. Ակինեան

[1] Ձեռագիրս, որմէ օրինակութիւններ ալ յառաջացած են, կը պահանիր Lord Crawford and Balcarres գերդաստանի ընտանեկան գրադարանին (Թ. 3 հայերէն ձեռագրաց), այժմ կը պահուի Մանչեսթր, The John Rylands Մատենադարանին մէջ: Գրուած է յիշեալ Թուին Կ. Պոլիս ի Սուլու մանաստիր. հմմտ. Տաշեան, Ուսումնասիրութիւնք Սպանկալիսթենեայ վարուց Աղեքսանդրի, Վիեննա 1892, էջ 156—160, եւ Ակինեան, Զաքարիա Գնունեաց եպիսկոպոս եւ իւր տապերը, Վիեննա 1910, էջ 13:

[2] Այս ձեռագրէն ունիմ տրամագրութեանս տակ լուսանկարուած էջեր:

[3] Սիմէոն Դպրի ուղեգրութիւն, Վիեննա 1936, էջ 91—96, 175—177:

ՅՈՒՇԱՐՁ ՀՈՑԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ ՆԻԿՈՍԻՈՑԻ Ի ԿԻՊՐՈՍ

(ՑԱՅՍ ՓՈԽԱԴՐՈՒԱՅ ԸՆԹԻԼԻՑՍ, ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԸՆ)

(Շարունակութիւն:)

17.

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՅ ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Հին Թիւ 45: Ծե. դար:

Թուղթ՝ 269: — Մեծութիւն՝ 15.9 × 11.5 հմ.: — Գրութիւն՝ միասիւն: — Նիւթ՝ մագաղաթ: — Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: — Մատեանք՝ պաշպանակ՝ 1 թուղթ (տես վարը): — Հանգամանք՝ շատ գէշ. խոնաւութենէ ազդուած, սկիզբէն թղթեր իրենց կարգէն դուրս ինկած, բդ. 1—5, 260—271 ցեցակեր: — Գիր՝ բուրգիր: — Խորան՝ եւ պղպ չունի: — Խորագիրք՝ կարմիր: — Ծամանակ՝ ծե. դար: — Տեղի՝ անծանօթ: — Գրիչ՝ նիկոլ:

Մատեանս է Գրիգոր Նարեկացւոյ Մատեան Ողբերգութեան:

1. Թղ. 1ա—267ա. Սկիզբէն թղթեր ինկած. Ա—Գ թերթերէն, որոնք 36 թուղթ պէտք է ըլլային, այժմ մնացած են 19 թուղթ, ուստի 17 թուղթ ինկած է: Կը սկսի «քան զարիւնն հարաւային, վաթարագոյնս քան զՔանան...: Վերջին գլուխն է Ղե. Արեգ. Յիշատակարանը:

2. Թղ. 267բ—268բ. Մխիթար վարդապետի ասացեալ վասն Ապաշխարութեան: Տէր հաներ ի դժոխոց զանձն իմ. փրկեցեր...: Քանզի սովորութիւն է չարին (°) ||||||| սրն ||| ցուցանէ եւ զգառնութիւն եւ զամաւթն փառս եւ զմահն կեանս եւ անցաւորս յաւիտենական եւ մոռացուցանէ զայս հեղ առեան եւ զպատառնալիսն ահեղ դատաստանն...: Վջ. Նայեա բազում արտասուաց արժանի եւ անպատմելի աչխատանաց եւ երկնաւորաց առենից աւրում են (°) խոսվ ||||| (լացցե՞լ անու)ին հնարք, ամենեքեան եւ վկայք եւ այլ ինչ ||||||| նաւորին վկայէ Դաւիթ |||| (թուղթ ինկած):

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: Թղ. 269ա. Ով գերահրաշապէս խմանալի քաղցին հրամանին սրբերգենիցն անլռելի ձայնիցն եւ բունիցն սրբերգենիցն անլռելի ձայնիցն եւ ի բարոյ անսպառաքելի սրտիցն համաքաւակ ի բարոյ անսպառաքելի սրտիցն համաքաւակ սրբանուէր աղաւթողք ||| ամ արտասուրա-

© National Library of Armenia